

บทความเรื่องที่ 1

การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ประสบการณ์จากสิงคโปร์ ชาว
และอินเดีย พ.ศ. 2413 - 2415

The Governmental Reform of the King
Rama V : Experiences in Visiting Singapore,
Java and India

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์^{*}
Kovit Wongsurawat

^{*} รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาสังคมศาสตร์ สาขารัฐศาสตร์ สำนักธรรมศาสตร์และ
การเมือง ราชบัณฑิตยสภา ; E-mail : kovitw@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ และอินเดีย ในช่วงต้นรัชกาลของพระองค์ระหว่าง พ.ศ.2413 – 2415 ซึ่งสามารถสรุปเป็นบทเรียนและประสบการณ์ที่ได้ สำหรับปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองของสยามเป็นหลักการใหญ่ได้ 2 ประการ คือ 1. ต้องพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อย่างรวดเร็ว และ 2. ต้องรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

คำสำคัญ: การปฏิรูปการปกครองสยาม; รัชกาลที่ 5; ประสบการณ์จากสิงคโปร์ และอินเดีย

Abstract

This article aims to study about the concepts of governmental reform of the King Rama V, especially in a result of his trips to Singapore, Java and India between 1870 and 1872. From the foregoing, To conclude that the King Rama V drew some lessons from his experiences in visiting Singapore, Java and India between 1870 and 1872 pertinent to the government reforms which he wanted to carry out in Siam. There were two primary goals: 1) The country had quickly to be developed and modernized, and 2) Power had to be centered in an absolute monarch.

Keywords : Governmental Reform in Siam; the King Rama V; Experiences in Visiting Singapore, Java and India

บทนำ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจากสังคมโบราณมาสู่สังคมสมัยใหม่ พระราชกรณียกิจในการเปลี่ยนผ่านสังคมไทยสู่ความเป็นสมัยใหม่นั้นมีมากมายหลายประการ แต่พระราชกรณียกิจประการหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งก็คือการปฏิรูปการปกครอง ดังปรากฏในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินตอนหนึ่งว่า “...จึงเห็นว่าการปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีการปกครองที่จะให้การทั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยังไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง ได้คิดและได้พูดมานาน แต่การหาตลอดไปได้ไม่ ด้วยมีเหตุขัดขวางต่างๆเป็นอันมาก และการที่จะจัดนั้นก็เป็นการหนัก ต้องอาศัยกำลังสติปัญญา และความซื่อตรงความจงรักภักดีของท่านทั้งปวงผู้ซึ่งจะรับตำแหน่งจัดการทั้งปวงนั้นเต็มความอุตสาหะ วางเป็นแบบแผนลงไว้ได้แล้ว การทั้งปวงจึงจะเป็นไปได้สะดวกตามความประสงค์...” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526 : 65)

ทั้งนี้ความประสงค์ของพระองค์นั้นก็อยู่ที่การปฏิรูปการปกครองเป็นสำคัญ “...ข้อความซึ่งได้กล่าวมาทั้งปวง เป็นใจความหวัชข้อความประสงค์ของข้าพเจ้าซึ่งจะให้ท่านทั้งปวงทราบ ว่า ประสงค์ซึ่งจะจัดการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ด้วยเหตุผลประการใด และประสงค์จะวางรูปแบบเปลี่ยนรูปเก่านั้นอย่างไร...” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526 : 107) โดยพระราชดำรัสที่ว่า “จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา” และ “ประสงค์จะวางรูปแบบเปลี่ยนรูปเก่า” นั้นที่สุดได้นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ.2435 อันนับเป็นการวางหลักการเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการปกครองของไทยซึ่งใช้มาจนปัจจุบันดังกล่าว โดยใน

วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435 นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้ง
กระทรวงอย่างเป็นทางการขึ้นจำนวน 12 กระทรวง ได้แก่

1. กระทรวงมหาดไทย
2. กระทรวงกลาโหม
3. กระทรวงการต่างประเทศ
4. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
5. กระทรวงมรุธาธร
6. กระทรวงนครบาล
7. กระทรวงโยธาธิการ
8. กระทรวงธรรมการ
9. กระทรวงกระทรวงเกษตราธิการ
10. กระทรวงยุติธรรม
11. กระทรวงวัง
12. กรมยุทธนาธิการ (มีฐานะเทียบเท่ากระทรวง)

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่โครงการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะดำเนินการสำเร็จและเป็นรูปเป็นร่างใน พ.ศ.2435 นั้น
แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองของพระองค์ได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่เมื่อครั้ง
ที่ยังเป็นยุวกษัตริย์ โดยเฉพาะการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ชวา และอินเดีย
ในช่วงต้นรัชกาล พ.ศ.2413 – 2415 ซึ่งหมายถึงว่าแนวพระราชดำริในการปฏิรูป
การปกครองของพระองค์นั้นมีมาก่อนหน้าที่จะได้ดำเนินการลงมือปฏิบัติจริงถึงกว่า
20 ปี ที่เดียว ทั้งนี้ พระราชปณิธานที่จะทรงหาแบบอย่างมาเพื่อใช้ในการปฏิรูป
การปกครองของพระองค์นั้น ปรากฏตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้
อธิบายเอาไว้ว่า “การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไป
ทอดพระเนตรต่างประเทศถึงเมืองสิงคโปร์ของอังกฤษและเมืองบะเตเวีย เมือง
สมาธิราชของฮอลันดา ที่เรียกกันภายหลังแต่โดยย่อว่า “เสด็จสิงคโปร์” เมื่อปลายปี
มะเมีย พ.ศ.2513 นั้น มูลเหตุมีมาแต่ในรัชกาลที่ 4 จำเดิมแต่ทำหนังสือสัญญาเปิด
บ้านเมืองให้ฝรั่งมาค้าขาย มีกงสุลและพวกฝรั่งต่างชาติเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มาก

ขึ้นทุกทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะทะนุบำรุงพระนครมิให้พวกฝรั่งดูหมิ่น จึงให้เริ่มจัดการต่าง ๆ คือ ให้สร้างถนน (เจริญกรุง) สำหรับให้ใช้รถ เป็นต้น ได้โปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กับพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นวิษณุชนดิภรต ไปดูลักษณะการที่อังกฤษบำรุงเมืองสิงคโปร์เมื่อปีระกา พ.ศ. 2404 ด้วยเมืองสิงคโปร์อยู่ใกล้ไปมาได้สะดวกกว่าที่อื่น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภจะเสด็จไปเองให้ถึงเมืองสิงคโปร์ชะรอยจะใคร่ทรงสืบสวน ถึงวิธีรั้งปกครองบ้านเมืองด้วย แต่พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปถึงต่างประเทศเป็นการใหญ่ จึงต้องรอหาโอกาสมาจนถึงปีมะโรง พ.ศ. 2411 เมื่อเสด็จลงไปทอดพระเนตรสุริยอุปราสาทที่หัวกอก ครั้งนั้น เซอร์แฮรี ออกเจ้าเมืองสิงคโปร์ กับภรรยาขึ้นมาเฝ้า เพื่อจะมาดูสุริยอุปราสาทมหาดวงด้วย เซอร์แฮรีออกทูลเชิญเสด็จไปประพาสเมืองสิงคโปร์ จึงตรัสรับว่าจะเสด็จไปเยี่ยมตอบแล้วทรงปรึกษาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๆ ก็เห็นชอบด้วย แต่กราบบังคมทูลขอให้มีความเตรียมก่อน (สันนิษฐานว่า คงกำหนดว่าจะเสด็จไปเมื่อสิ้นฤดูมรสุมในเดือนมีนาคมปีมะโรงนั้น) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากหัวกอก ก็มาประชวรเสด็จสู่สวรรคตเสีย การที่จะเสด็จไปสิงคโปร์จึงเป็นอันค้างอยู่ (ความที่จะกล่าวต่อไปนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าให้ฉันฟัง) ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แรกได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พวกกงสุลต่างประเทศมี มิสเตอร์น็อกส์ กงสุลเยเนอรัลอังกฤษ เป็นต้น ถามทูลว่าจะคิดอ่านให้พระเจ้าแผ่นดินทรงศึกษาวิธีปกครองบ้านเมืองด้วยประการอย่างใด ท่าน (ระลึกถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ยังค้างอยู่) ตอบว่าคิดจะให้เสด็จไปทอดพระเนตรวิธีปกครองบ้านเมืองของต่างประเทศที่เมืองสิงคโปร์และเมืองบะเตเวีย พวกกงสุลก็พากันข้องสารุการและรับจะบอกไปถึงรัฐบาลของตน ให้รับเสด็จให้สมพระเกียรติยศ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบว่าจะได้เสด็จไปทอดพระเนตรต่างประเทศก็ทรงยินดีเต็มพระราชหฤทัย ครั้นได้รับเชิญของรัฐบาลอังกฤษ กับรัฐบาลฮอลันดาก็ลงมือเตรียมการตั้งแต่ต้นปีมะเมียมา” (ดำรงราชานุภาพ, 2516 : 246 – 248)

การเสด็จประพาสสิงคโปร์และชาว พ.ศ. 2413 ประสบการณ์และการเปลี่ยนแปลงในสยาม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงเทพมหานครโดยเรือพระที่นั่งพิทยัมรมณยุท* ในวันพฤหัสบดีที่ 9 มีนาคม พ.ศ.2413 การเสด็จประพาสครั้งนี้ใช้เวลาทั้งสิ้น 38 วัน โดยมีผู้ตามเสด็จในครั้งนั้นจำนวนทั้งสิ้น 208 คน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองสิงคโปร์ในวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2413

การเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชาวในครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นการ “ดูงาน” ของประเทศอังกฤษ และ ประเทศเนเธอร์แลนด์ เป็นครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสิงคโปร์นั้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ส่วนชาวหรือที่มักเรียกกันในขณะนั้นว่าปัตตาเวียก็เป็นเมืองขึ้นของเนเธอร์แลนด์หรือฮอลันดา ทั้งนี้ อาจสรุปสิ่งสำคัญที่ได้ทรงทอดพระเนตรในการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชาว ได้ดังนี้

สิ่งที่ได้ทอดพระเนตรในการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์

- ทอดพระเนตรสถานที่ราชการต่างๆ เช่น ที่ทำการไปรษณีย์ ที่ทำการโทรเลข ศาลข้าราชการ คูกสำหรับขังนักโทษ

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายถึงเหตุที่ใช้เรือพระที่นั่งพิทยัมรมณยุท เอาไว้ว่า “เรือพระที่นั่งที่จะเสด็จไป จะใช้เรือพระที่นั่งอัครราชวรเดช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรง ก็ไม่ไว้ใจ ด้วยทางที่จะเสด็จไปต้องผ่านท้องทะเลใหญ่ เผอิญในเวลานั้นซื้อเรือรบอย่างคอร์เวตด้วยเหล็กมาจากสกอตแลนด์เพิ่งมาถึงใหม่ลำ 1 ขนานนามว่า เรือพิทยัมรมณยุท จัดเรือรบลำนั้นให้เป็นเรือพระที่นั่งทรง ให้มีเรือรบซึ่งต่อในกรุงเทพฯ เป็นเรือตามเสด็จลำ 1 เป็นเรือล่องหน้าลำ 1 รวมเป็นเรือกระบวนเสด็จ 3 ลำด้วยกัน”

- ทอดพระเนตรกิจการด้านสาธารณสุข เช่น โรงพยาบาลรักษาคนเสียจิริต หรือ โรงพยาบาลประสาท และการรักษาคนป่วยไข้

- ทอดพระเนตรกิจการด้านการศึกษา เช่น โรงเรียนแรพพ์ล

- ทอดพระเนตรกิจการด้านเทคโนโลยี เช่น ประภาคาร เรือรบของอังกฤษ อยู่เรือกำปั่น โรงงานช่าง บ้านเมเยอร์แมกเนียนายทหารช่างเมืองสิงคโปร์ สถานีดับเพลิงและเครื่องสูบน้ำของสถานีดับเพลิง โรงทำก๊าซหุงต้ม

- ทอดพระเนตรย่านการค้า ตลาดสดขายปลาขายผัก ห้างขายสินค้าต่างๆ รวมทั้งถนนหนทางในเมืองสิงคโปร์

- ทอดพระเนตรศาสนสถาน เช่น โบสถ์เซนต์แอนดรู ศาลเจ้าโจซือกง

- ทอดพระเนตรกิจการด้านศิลปะและวัฒนธรรม เช่น ละครพุต การเต้นรำ สวนจีนของจีนวังโป การประกวดดอกไม้

จากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากเมืองสิงคโปร์ในวันที่ 23 มีนาคม 2413 และถึงเมืองปัตตาเวีย เกาะชวา ในวันที่ 26 มีนาคม 2413 ในการเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งนี้ อาจสรุปสิ่งสำคัญที่ได้ทรงทอดพระเนตรในการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชวา ได้ดังนี้

สิ่งที่ได้ทอดพระเนตรในการเสด็จประพาสเกาะชวา

- ทอดพระเนตรสถานที่ราชการต่างๆ เช่น ที่ทำการรัฐบาล หอใหญ่ที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดินของซุนนาง ศาลหลวง ศาลกรมเมือง โรงภาษี

- ทอดพระเนตรกิจการด้านการทหาร เช่น โรงงานผลิตปืน (ที่ตำบลเมยิสเตอคอนเนลิต) โรงทำดินปืน อาครเก็บรักษาปืนใหญ่ โรงพยาบาลทหาร

โรงเรียนนายร้อยที่สาธิตการฝึกหัดทหาร การตัดกระบวนแถวทหารที่สนามกอง
อิง สเปน เมืองปัตตาเวีย ตึก ป้อม และอุโมงค์ขังนักโทษอลันดาสำหรับขังทหาร
ที่ทำความผิด ตึกชำระความทุกกรม สโมสรนายทหาร (ตึกกองคอย)

- ทอดพระเนตรกิจการด้านสาธารณสุข เช่น โรงพยาบาลรักษาคอนเสีย
จิตและคนไข้ โรงหมอที่ไว้กระดูกคนตายและโรคในสัตว์ (อาคารกายวิภาค)

- ทอดพระเนตรกิจการด้านการศึกษา เช่น โรงเรียนสอนหนังสือสตรีของ
บาทหลวง โรงเรียนยมนาเซียมวิลเลียมที่สาม โรงเรียนสำหรับเด็กกำพร้า

- ทอดพระเนตรกิจการด้านเทคโนโลยี เช่น ถนนหนทางซึ่งมีรางเหล็ก
เทียมมา ถนนที่สร้างขึ้นไปบนยอดเขา คูที่มีสะพานยก สถานีรถไฟ รถไฟและ
สะพานรถไฟที่ยังสร้างไม่แล้วเสร็จ เครื่องจักรผลิตรถต่างๆ โรงงานผลิตก๊าซ
สำหรับต่อท่อไปใช้ตามบ้าน

- ทอดพระเนตรกิจการด้านการค้า เช่น ตึกประชุมของพ่อค้าเมือง
ปัตตาเวีย ห้างสินค้า กิจการทำโรงแบบแขกชาว

- ทอดพระเนตรศาสนสถาน เช่น โบสถ์โปรเตสแตนต์ของอังกฤษ โบสถ์คาทอลิก
ของฝรั่งเศส

- ทอดพระเนตรกิจการด้านศิลปะและวัฒนธรรม เช่น กระบวนแห่โคม
เครื่องดนตรีปี่พาทย์ของจีนมลายู การเต้นรำฮาโมนี ละครชาวอะเอน อะที่ป
บันญี่ สวนดอกไม้และสวนสัตว์ ตึกเก็บสิ่งของประหลาด (พิพิธภัณฑ์สถาน) การ
จุดดอกไม้เพลิง

การเสด็จประพาสสิงคโปร์และชาวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ครั้ง พ.ศ.2413 นี้ น่าจะได้สร้างให้เกิดแนวพระราชดำริในการพัฒนาและ
ปฏิรูปบ้านเมืองขึ้นเป็นอันมาก เนื่องจากพระองค์ได้ทรงทอดพระเนตร “. . .
บ้านเมืองและผู้คนซึ่งอยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์ (สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ – ผู้เขียน) มีความรุ่งเรืองถึงเพียงนี้ . . .”(दनय जन्तर्जा
नय, 2553 : 24)

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทอดพระเนตรขนบธรรมเนียมและกิจการต่างๆ
เกี่ยวกับการปกครองของอังกฤษและฮอลันดามาไม่น้อย ทำให้มีพระราชประสงค์
จะปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าเช่นชาติในยุโรป เพราะ
ถึงกับมีพระราชปรารภแก่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินกลับ
มาถึงกรุงเทพมหานครว่า “ที่เสด็จไปเมืองสิงคโปร์และเมืองบะเตเวีย เมืองสมาธิ
ได้ทอดพระเนตรเห็นแต่เพียงเมืองขึ้นที่ฝรั่งปกครองคนต่างชาติต่างภาษา ได้
ประโยชน์ยังน้อย ใครจะเสด็จไปถึงยุโรปให้ได้เห็นขนบธรรมเนียมราชสำนักและ
ประเพณีบ้านเมืองของฝรั่งเอง” (ดำรงราชานุภาพ, 2516 : 263) ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงความกระตือรือร้นของพระองค์ที่ต้องการเข้าใจถึงการปกครองที่เป็นไปในโลก
สมัยใหม่เพื่อนำมาใช้กับสยาม แต่การจะปฏิรูปกิจการบ้านเมืองต่างๆ นั้นมีอาจทำ
ได้รวดเร็วดังพระราชดำริ เนื่องจาก พระองค์ยังเป็นเพียงยุวกษัตริย์ที่มีเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการในขณะนั้น ซึ่งอำนาจและบารมีของเจ้าพระยาศรีสุริ
ยวงศ์นั้นมีมากจนอาจเรียกได้ว่าล้นฟ้าล้นแผ่นดิน ดังที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อธิบายสถานการณ์ในขณะนั้นเอาไว้ว่า “. . .ญาติข้างพ่อ
คือ เจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้าพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิต
อยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่ไม่เอื้อเพื่อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการถึงว่า
มีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลัง
สามารถอาจจะอุดหนุนอันใด . . .” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 24) ทว่าแม้ยัง
ไม่สามารถที่จะดำเนินการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือกิจการบ้านเมืองได้
อย่างเต็มที่ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ดำเนินการ
เปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมในราชสำนัก ซึ่งพระองค์ได้เจรจากระทုံးได้รับ
ความเห็นชอบจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ทั้งนี้ สามารถ
สรุปได้จากคำอธิบายของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ดำรงราชานุภาพ,
2516: 258 – 263) ดังต่อไปนี้

1. กั้นฉากในพระที่นั่งไพศาลทักษิณให้เป็นห้อง โดยห้องทางตะวันตกตั้งโต๊ะเก้าอี้เป็นห้องรับแขก ห้องตอนกลางเป็นทางเสด็จออกห้องพระโรงหน้า ห้องทางตะวันออกจัดเป็นห้องเสวย ตั้งโต๊ะเก้าอี้เลี้ยงแขกได้ราว 20 คน

2. การเข้าเฝ้าที่ห้องรับแขกในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ให้ผู้ที่เข้าเฝ้าแต่งตัวสวมถุงเท้ารองเท้า ใส่เสื้อเปิดคอแบบฝรั่ง นุ่งผ้าม่วงสีกรมท่า ยืนเฝ้าตามอย่างฝรั่ง

3. เวลาเสวยเย็นโปรดฯ ให้เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ในราชสำนักนั่งโต๊ะเสวยด้วย และต้องแต่งตัวใส่เสื้อแจ๊คเก็ตขาวเปิดคอ

4. การเสด็จประพาสในเวลาบ่าย โปรดฯ ให้เจ้านายและขุนนางที่ยืนเฝ้าแต่งตัวใส่ถุงเท้ารองเท้าเสื้อเปิดคอ

5. โปรดฯ ให้เลือกหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ที่ยังทรงเยาว์วัย จำนวน 20 คน ส่งไปเรียนที่โรงเรียนแรพเพิล ณ เมืองสิงคโปร์ ทั้งนี้ พระราชประสงค์เดิมนั้นต้องการให้มีโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้น เพิ่มจากที่ได้ทรงตั้งโรงเรียนภาษาไทยตั้งแต่ก่อนเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชวาแล้ว แต่ติดขัดที่ไม่ทรงสามารถหาครูมาสอนได้ เนื่องจากบรรดามิชชันนารีที่ทำหน้าที่สอนภาษาอังกฤษให้แก่คนไทยในขณะนั้น ใช้การสอนภาษาอังกฤษเพื่อเป็นเครื่องมือในการชักชวนผู้คนให้เข้ารับถือคริสต์ศาสนา จึงไม่เต็มใจที่จะมาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนภาษาอังกฤษที่มีพระราชประสงค์จะให้จัดตั้งขึ้น การนี้จึงยังไม่สำเร็จได้ในตอนนี้

6. เพิ่มจำนวนทหารมหาดเล็กขึ้นเป็น 6 กองร้อย โดยชักชวนให้เชื้อสายราชสกุลและลูกมหาดเล็กเข้าเป็นทหาร

7. สร้างตึกแถว 2 ชั้น ขึ้นสองข้างประตูพิมานชัยศรีสำหรับเป็นที่อยู่ของทหารมหาดเล็ก และสร้างตึก 2 ชั้น ขึ้นอีกหนึ่งหลังที่ริมกำแพงด้านหน้าพระราชวังสำหรับเป็นที่อยู่ของนายทหารมหาดเล็ก ตามแบบที่ได้ทอดพระเนตรมาจากเมือง

สิงคโปร์ รวมทั้ง สร้างตึกใหญ่สำหรับเป็นที่ของสโมสรของทหารมหาดเล็กตามแบบที่ได้ทอดพระเนตรมาจากขวา และเรียกชื่อตามนั้นว่า “หอคองคอคเคเดีย”

8. ปรับปรุงภูมิทัศน์ภายนอกกำแพงพระราชวัง เช่น ทำถนนริมกำแพงรอบพระนคร สร้างสวนสาธารณะ แต่งคลองตลาดตอนระหว่างสะพานช้างโรงสีกับสะพานมอญ ทำเขื่อนอิฐมิถุนนสำหรับรถทั้งสองฟากและมีสะพานหกสำหรับข้ามคลอง เหมือนที่ทรงทอดพระเนตรแบบอย่างมาจากขวา

นอกจากสิ่งซึ่งได้ทรงดำเนินการปรับปรุงแล้ว ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการปรับปรุงบ้านเมืองและธรรมเนียมต่างๆนี้ยังส่งผลต่อสังคมสยาม อีกด้วย เช่น การซื้อหารถยนต์เริ่มแพร่หลายมากขึ้น โดยสั่งซื้อมาจากสิงคโปร์และขวา ถึงขนาดที่ “ในไม่ช้าก็มีช่างตั้งโรงรับสร้างและซ่อมแซมรถขึ้นในกรุงเทพฯ” (ดำรงราชานุภาพ, 2516 : 262) หรือ การแต่งกายอย่างฝรั่ง ใส่ถุงเท้ารองเท้า ทำให้ “ในไม่ช้าก็มีโรงรับจ้างตัดเสื้อและขายสิ่งของที่ต้องการใช้หาได้ในกรุงเทพฯ นี้เอง” (ดำรงราชานุภาพ, 2516: 263) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งหลายที่เริ่มเกิดขึ้นมานี้ ย่อมเป็นจุดเริ่มต้นอันสำคัญในการที่จะปฏิรูปการปกครองต่อไปในอนาคต เนื่องจากสังคมได้เริ่มเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เทคโนโลยี วิทยาการ รวมทั้งค่านิยมของสังคมตะวันตกอย่างค่อยเป็นค่อยไป ก็จะทำให้สังคมสามารถยอมรับการเปลี่ยนแปลงโครงการทางการเมืองอย่างใหม่ได้ง่ายขึ้นเมื่อถึงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองในอีกกว่า 20 ปี ต่อมา

น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะมีความประทับใจและรับเอาแบบอย่างธรรมเนียมทางราชสำนัก และราชการต่าง ๆ ของอังกฤษที่ได้ทอดพระเนตรที่เมืองสิงคโปร์มาปรับใช้ในแผ่นดินสยาม เพราะต่อมายังมีพระราชประสงค์ทอดพระเนตรกิจการของชาติยุโรป แม้ว่า จะมีความขัดข้องไม่สามารถเดินทางไปยังทวีปยุโรปได้ ที่สุดจึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังประเทศอินเดียอันเป็นอาณานิคมสำคัญของอังกฤษ อันทำให้พระองค์มีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งจะได้นำกล่าวถึงต่อไป

ในส่วนของชวานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะได้แบบอย่างในการพัฒนาประเทศไปสู่ “รูปแบบความทันสมัย” เนื่องจากได้พบเห็นการพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าของเนเธอร์แลนด์ที่นำมาใช้ที่ชาวโดยเฉพะอย่างยิ่งการสร้างทางรถไฟ ซึ่งแม้ในการเสด็จประพาสครั้งแรกจะยังไม่เสร็จสมบูรณ์ก็ได้ทดลองประทับก็ตาม และแบบอย่างที่สำคัญของเนเธอร์แลนด์ที่น่าจะสร้างความประทับใจให้แก่พระองค์ได้มากที่สุดก็น่าจะเป็น “ระบบการชลประทาน” ดังจะเห็นได้ว่าในภายหลังเมื่อพระองค์จะพัฒนาระบบชลประทานเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพด้านการเกษตรกรรมในสยาม พระองค์ก็ทรงสนพระทัยที่จะว่าจ้างวิศวกรชาวดัตช์มาเป็นผู้ดำเนินการ แม้ว่าฝ่ายอังกฤษ โดยนาย Rivett Carnac พยายามที่จะแทรกแซงและชี้แนะให้ว่าจ้างวิศวกรชาวอังกฤษ แต่พระองค์ก็ทรงตัดสินใจว่าจ้างนาย J. Homan Van de Heide ซึ่งเป็นวิศวกรชาวดัตช์ที่ประจำอยู่ที่ชาวเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการสำรวจออกแบบโครงการชลประทานในสยาม เมื่อปี พ.ศ.2445 และควรต้องตั้งข้อสังเกตเอาไว้ด้วยว่าเป็นการว่าจ้างภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชาวเป็นครั้งที่ 3 ใน พ.ศ.2444

การเสด็จประพาสอินเดีย พ.ศ.2415 ประสบการณ์และการเปลี่ยนแปลงในสยาม

ประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับจากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชวานั้น คงจะเป็นการเปิดโลกทัศน์ของพระองค์และมีประโยชน์เป็นอย่างมาก พิจารณาได้จากภายหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับมาแล้วก็ได้มีพระราชดำริถึงโครงการที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศในยุโรปแทบจะในทันที ทั้งนี้ ก็ด้วยเมืองสิงคโปร์และชวานั้น เป็นแต่เพียงเมืองขึ้นของประเทศในยุโรปเท่านั้น หากได้ทอดพระเนตรเมืองแม่ของเมืองขึ้นทั้งหลายนี้ด้วยพระองค์เองแล้วก็จะเห็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบ้านเมืองต่อไปเป็นอย่างมาก และที่ต้องนับว่าเป็นเรื่องแปลกก็คือ ความคิดของพระองค์นี้ เป็นความคิดของยุวกษัตริย์ที่พระชันษายังไม่ครบ 20 ปี และยังไม่เคยมีพระมหากษัตริย์ของชาติใดในทวีปเอเชียที่ได้เคยเสด็จ

พระราชดำณีนอกนอกทวีปเอเชียไปไกลถึงทวีปยุโรปเลย หากพิจารณาจากมุมมองนี้แล้วนับได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความกระตือรือร้นที่จะดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งยังมีน้ำพระทัยที่กล้าหาญอย่างยิ่งอีกด้วย เนื่องจากการเดินทางเป็นระยะทางไกลถึงเพียงนั้น มีความเสี่ยงภัยจากการเดินทางอยู่อย่างมาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะเดินทางไปยังประเทศยุโรปเป็นมั่นคงแล้ว ก็ได้ปรึกษากับข้าราชการผู้ใหญ่เพื่อที่จะกำหนดวางแผนการ กล่าวคือ “ได้ทรงปรึกษากับเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) ที่เรียกกันว่า เจ้าคุณกรมท่า ตามพระราชดำรินั้น เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ จึงกราบทูลรับอาสาไปขอความเห็นจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้เป็นพี่ชาย” (ส.พลายน้อย, 2553: 117) เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ทราบเรื่องแล้ว “ไม่เห็นชอบด้วย อ้างว่าในยุโรปทางก็ไกล เรือที่จะทรงก็ไม่มี เป็นการเสี่ยงภัยมากนักไม่สะดวกเหมือนกับไปสิงคโปร์และเมืองชวา เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ไม่อยากให้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงโหม่นส จังคิดขึ้นว่า อินเดียนี่รุ่งเรืองคล้ายยุโรป ผู้ปกครองมียศเป็นไวยสรอยต่างพระองค์คล้ายกับราชสำนักและหนทางที่จะไปก็ไม่ไกลนัก ส่วนเรือพระที่นั่งที่จะทรงรับไปนั้น ในเวลานั้น ห้างมะดากาอิสไมส์ที่วัดเกาะส่งเรือสำหรับส่งคนโดยสารระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสิงคโปร์เข้ามาใหม่ลำหนึ่ง ใหญ่โตมีห้องพอรับกระบวนเสด็จไปอินเดียได้ คิดจะขอซื้อ (คือเช่า) มาเป็นเรือหลวงชั่วคราวแล้วขายกลับคืนให้เจ้าของก็จะไม่สิ้นเปลืองนัก เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้พูดกับเจ้าของเรือก็ยอมตามความคิดไม่ขัดข้อง เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้นำความขึ้นกราบทูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า “ถ้าจะไปถึงยุโรปยังไม่ได้ไปเพียงอินเดียก็ยังดี” เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ จึงไปกระซิบปรึกษากับนายนิวกส์กงสุลเยเนอรัลอังกฤษ นายนิวกส์เห็นชอบด้วยรับจะช่วยเหลือว่ากล่าวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และมิสเตอร์นิวกส์รับจะไปตามเสด็จไปอินเดียด้วย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเห็นด้วยไม่ขัดข้อง” (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2552: 80 – 81)

การเสด็จประพาสอินเดียในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม

พ.ศ.2415 ด้วยเรือพระที่นั่งบางกอก การเสด็จประพาสครั้งนี้ใช้เวลาทั้งสิ้น 92 วัน โดยมีผู้ตามเสด็จในครั้งนั้น จำนวนทั้งสิ้น 40 คน ซึ่งในการเดินทางมีการแวะประทับที่เมืองสิงคโปร์ เมืองมะละกา เมืองปีนัง เมืองเมาะลัมเล็งของพม่า เมืองร่างกุ้ง และมาถึงเมืองกัลกัตตาของอินเดีย เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2415 (นับตามปฏิทินแบบเดิม ซึ่งกำหนดให้วันเปลี่ยนปีพุทธศักราชใช้วันที่ 1 เมษายน) ทั้งนี้ในการประพาสอินเดีย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเยือนเมืองต่างๆ 7 เมือง ได้แก่ กัลกัตตา เดลี อัครา กอนโพร ลัคเนา บอมเบย์ และพาราณสี ระยะเวลาที่ประทับอยู่ในอินเดียทั้งสิ้น 47 วัน ซึ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรกิจการและสิ่งต่างๆที่น่าสนใจพอสังเขปได้ดังต่อไปนี้

กิจการด้านการปกครอง เช่น

- เสด็จเยือนทำเนียบรัฐบาลและที่ทำการรัฐบาลในเมืองต่างๆของอินเดีย
- ทอดพระเนตรโรงพยาบาล ซึ่งแบ่งออกเป็น โรงพยาบาลเงิน และโรงพยาบาลทองแดง
- ทอดพระเนตรเรือนจำอาลีปอร์ ซึ่งมีนักโทษในความควบคุมถึง 2,500 คน
- ทอดพระเนตรโรงกรองน้ำ ระบบท่อสูบน้ำ โรงจักรและโรงผลิตไอน้ำ

กิจการด้านการทหาร เช่น

- ทอดพระเนตรโรงหล่อคอสลีปอร์ ซึ่งเป็นโรงงานผลิตปืนใหญ่และกระสุนปืนของอังกฤษที่สร้างขึ้นใหม่ในขณะนั้น มีกำลังการผลิตสูงถึงกว่าปีละ 200 กระบอก สามารถผลิตปืนใหญ่และกระสุนปืนใหญ่ขนาดต่างๆได้มากมายหลายขนาด

- ทอดพระเนตรป้อมวิลเลียมซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจของอังกฤษ ป้อมแห่งนี้มีประตูทางเข้า 6 แห่ง ติดตั้งปืนใหญ่ 600 กระบอก ภายในเป็นโรงทหารขนาดใหญ่ ที่พักของกองทหารยุโรปและกองทหารพื้นเมือง กองทหารปืนใหญ่ คลังเสบียง คลังกระสุนดินดำ และพื้นที่สำหรับการสวนสนาม

- ทอดพระเนตรป้อมหรือเมืองเก่าของบอมเบย์ซึ่งติดตั้งปืนใหญ่ที่สามารถควบคุมอ่าวบอมเบย์ได้อย่างเต็มที่

- ทอดพระเนตรคลังสรรพาวุธแห่งเมืองบอมเบย์ ซึ่งประกอบด้วยโรงกลึง โรงหล่อ โรงงานของช่างทำหมอน้ำ หน่วยงานของช่างทำรองเท้ากับช่างตีบุกและโรงงานทำแบบหล่อ

- ทอดพระเนตรอุตู่เรือ และเรือปืนอบิสซิเนียน พร้อมทั้งการสาธิตการทำสงครามด้วยเรือปืน

- ทอดพระเนตรประภาคารหลังใหม่ของเมืองบอมเบย์

- ทอดพระเนตรการประลองยุทธ์หรือการซ้อมรบ

กิจการด้านการศึกษา เช่น

- ทอดพระเนตรหอดูดาวแมนมันดีร์

- ทอดพระเนตรควีนส์คอลเลจ หรือวิทยาลัยสันสกฤต ที่บริษัทอินเดียตะวันออกเปิดขึ้น

กิจการด้านศิลปะและวัฒนธรรม เช่น

- ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์อินเดีย ณ สโมสราเซียติก ซึ่งเก็บรักษาผลงานทางพุทธศาสนาต้นฉบับภาษาเปอร์เซีย ภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี ประติมากรรมทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธจากเมืองมูรา สารนาถ และชวา ตลอดจนศิลาจารึก และการถอดข้อความจากจารึกของพระเจ้าอโศก

- ทอดพระเนตรการแสดงละคร และอุปรากรต่างๆ เช่น เรื่อง เฟาส์ มาร์เกอรีต้า

- ทอดพระเนตรโรงเลี้ยงสัตว์ของกษัตริย์แห่งอูธ หรือก็คือ สวนสัตว์ที่อดีตกษัตริย์แห่งอูธทรงโปรดให้สร้างขึ้น ซึ่งกล่าวขวัญกันว่าเป็นสวนสัตว์ที่ดีที่สุดในโลก มีนก สัตว์ป่า และงู รวมกันมากถึง 20,000 ตัว

- ทอดพระเนตรการแสดงละครสัตว์ของคณะละครสัตว์มิสเตอร์เกรกอรี

- ทอดพระเนตรการแสดงลิลาศ

- เสด็จเข้าร่วมประชุมสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กับสมาคมวรรณคดีอิสลาม

- เสด็จสวนสาธารณะของเมืองบาร์รักปอร์

- ทอดพระเนตรโบราณสถานต่างๆ ในเมืองกุดบุ

- ทอดพระเนตรบ่อน้ำอนุสรณ์สถานกอนโพร ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ที่กบฏชาวอินเดียสังหารสตรีและเด็กชาวอังกฤษแล้วนำศพทิ้งลงในบ่อน้ำ

บั๊กซ์

- ร่วมงานเลี้ยงซึ่งเป็นแบบแผนของยุโรปอย่างแท้จริง เช่น ที่วังไกเซอร์

กิจการด้านการค้า เช่น

- ทอดพระเนตรโรงงานทอกระสอบพาราณาเกอร์
- เสด็จเยือนการค้า และห้างร้านในเมืองต่างๆ ของอินเดีย

กิจการด้านศาสนา เช่น

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนโบสถ์เซนต์ปีเตอร์ และโรงสวดของโรมันคาทอลิกที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่เซนต์แพตริก ซึ่งตั้งอยู่ภายในป้อมวิลเลียม

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนอาสนวิหารเซนต์ปอล

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนวิศวานถ วัดฮินดูที่สร้างอุทิศถวายแด่พระ

ศิวะ

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนเวนิมัวว วัดฮินดูที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนสุเหร่าแห่งเกียนวาปี

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนสุเหร่าแห่งธาราหะระ

- เสด็จพระราชดำเนินเยือนสารนาถ ทั้งนี้ ทรงพบว่าสวนมฤคทายวันได้ถูกละเลยทอดทิ้ง เหลือเพียงสถูปธรรมเมกที่ถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้เท่านั้น

นอกจากสิ่งต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น อีกสิ่งหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นประสบการณ์ด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้นที่พระองค์ได้พบก็คือการเสด็จพระราชดำเนินทางรถไฟ “โดยเสด็จเป็นระยะทางอันแสนไกลจากกัลกัตตา ไปเดลี พาราณสี จนกระทั่งบอมเบย์ หรือมุมไบ เข้าใจกันว่าการเสด็จพระราชดำเนินโดยรถไฟในอินเดียครั้งนั้น คงใช้เวลาเดินทางโดยรถไฟรวมแล้วถึง 200 ชั่วโมง” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2546: 21) ทั้งนี้ แม้ว่าการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และชวาก่อนหน้านั้นพระองค์จะได้ทอดพระเนตรกิจการเกี่ยวกับรถไฟมาบ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่เคยได้สัมผัสประสบการณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินโดยทางรถไฟเลยกระทั่งการเสด็จประพาสอินเดีย ซึ่งนี่ก็จะได้นำให้เกิดความเข้าใจถึงสถานการณ์และคุณสมบัติของมหาศาลของเครื่องจักรกลที่เรียกว่า “รถไฟ” แก่พระองค์ ก่อนที่รถไฟสายกรุงเทพฯ – ปากน้ำ สมุทรปราการ อันเป็นรถไฟสายแรกของไทยจะเกิดขึ้นใน พ.ศ.2436 หรืออีกกว่า 20 ปีต่อมา ดังที่ปรากฏจากรายงานข่าวและบทวิเคราะห์ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามพร้อมทั้งคณะตามเสด็จ ทรงพระเกษมสำราญเป็นอย่างมากกับสิ่งแปลกใหม่ที่ได้พบเห็นระหว่างทางไปเดลีและเวลาอันเที่ยงตรงที่รถไฟไปถึงสถานีที่มีเครื่องวางรับรอง ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับที่ปรากฏอยู่ในตารางการเดินรถไฟที่ได้ตีพิมพ์ไว้ พระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยกับการเดินทางด้วยวิธีที่รวดเร็วและด้วยการถวายเป็นแบบเดียวกับที่ทรงได้รับมา คือ การจัดเตรียมเครื่องวางถวายเป็นทุกสถานีที่มีบริการเครื่องต้ม ทำให้มีพระราชดำริที่จะวางทางรถไฟในประเทศของพระองค์โดยทันที” (กันธิกา ศรีอุดม, 2546 : 95) ซึ่งยังไม่รวมถึงการที่พระองค์ได้ทำเข้าใจถึงประสิทธิภาพของรถไฟที่ใช้สำหรับขนส่งพวกรถของกองทัพอังกฤษเพื่อปราบปรามการจลาจลครั้งใหญ่ของชาวอินเดียใน พ.ศ.2400

ตามที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าร่วมการประชุมของสมาคมวรรณคดีมุสลิม ในเมืองกัลกัตตา นั้น ในโอกาสที่พระองค์ “ได้ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับชาวมุสลิมผู้มีอิทธิพลจำนวนหนึ่งที่พำนักอาศัยอยู่ในเมืองกัลกัตตา ซึ่งมาจากแคว้นแคว้นต่างๆ ทั่วประเทศอินเดีย บุคคลสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการร่วมประชุมในครั้งนี้ คือ อับดุล ลาติฟ เลขาธิการผู้

ก่อตั้งสมาคมนี้ ผู้ที่ได้รับการพิจารณาว่าเป็น “บุคคลหัวก้าวหน้าที่มีความเฉลียวฉลาดที่สุดในกลุ่มชาวมุสลิมในแคว้น เบงกอล” อับดุล ลาติฟ และบรรดาสมาชิกของสมาคมนี้มีความเชื่อในเจตนารมณ์ของการไต่ถามและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่” (กันฐิกา ศรีอุดม, 2546: 82) ซึ่งก็คงช่วยให้พระองค์ได้มุมมอง แนวคิด และข้อมูลสำหรับพิจารณาในการดำเนินรัฐกิจของพระองค์ต่อไปภายหน้าไม่น้อยทีเดียว ประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มาจากการเสด็จประพาสอินเดีย โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการปกครองและการดำเนินนโยบายเพื่อรักษาเอกราชของชาติเอาไว้ นั่น ศาสตราจารย์สังจิตานันท์ สหาย ได้วิเคราะห์เอาไว้ว่า “สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยได้อย่างถึงแก่นในเรื่องกระบวนการที่จักรวรรดิอังกฤษได้สร้างขึ้นในอินเดียทำให้พระองค์ทรงว่องไวอย่างยิ่งในการจัดการกับแรงกดดันของตะวันตกที่มีต่อสยาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยอย่างแจ่มชัดว่าความขัดแย้งภายใน การบริหารประเทศที่ไม่ดี และความเฉื่อยชาต่อ “ความก้าวหน้าและการปรับปรุงให้ดีขึ้น” จะเป็นมูลเหตุและข้ออ้างให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงกิจการของสยามได้ในอนาคต” (กันฐิกา ศรีอุดม, 2559: 291 – 292)

อย่างไรก็ตาม โครงการในการปฏิรูปประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีอาจดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็ว ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า “ผลของการเสด็จอินเดีย เกิดความคิดอันเป็นส่วนปกครองบ้านเมืองมาหลายอย่าง แต่ยังไม่ประจักษ์ตาแก่คนทั้งหลายในเวลานั้น เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังไม่ได้ทรงว่าราชการ จึงไม่ปรากฏว่าเมื่อเสด็จกลับจากอินเดีย ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงประหลาดเหมือนเมื่อเสด็จสิงคโปร์” (ดำรงราชานุภาพ, 2516: 268) ซึ่งสอดคล้องกับที่ ศาสตราจารย์ สังจิตานันท์ สหาย ได้กล่าวว่า “หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากอินเดียแล้ว ได้มีการปฏิรูปในกิจการสำคัญต่างๆ หลายประการ แต่ว่าก้าวที่รวดเร็วของการปฏิรูปได้ถูกขัดขวางโดยการต่อต้านจากภายใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เวลากว่าสองทศวรรษก่อนที่การปฏิรูปประเทศดังที่ได้ทรงริเริ่มไว้

ในปีต้นๆ ของรัชกาลจะดำเนินการไปได้อย่างเต็มที่” (ดำรงราชานุภาพ, 2516: 268)

หากจะพิจารณาว่าประสบการณ์ที่สำคัญที่สุดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับจากการเสด็จประพาสอินเดียนั้นก็คือนโยบายการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของการ “รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง” ที่พิจารณาได้จากพระราชกรณียกิจสำคัญที่ได้ทรงกระทำหลังจากเสด็จนิวัติพระนคร ซึ่งก็ได้แก่ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ การตั้งเคาน์ซิลออฟสเตต และปรีวีเคาน์ซิล อันเป็นปฐมบทความพระราชอุทิศสาเหในการปฏิรูปการปกครองและรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือพระราชบัลลังก์ของพระองค์โดยแท้จริง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตราพระราชบัญญัติจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2416 โดยหน่วยงานนี้มีลักษณะ “เป็นศูนย์รวมที่ทำการด้านภาษีอากรของเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ เป็นเจ้าพนักงานบัญชีกลาง มีหน้าที่รวบรวมบัญชีเงินต่างๆ ที่เป็นผลประโยชน์แผ่นดิน นับเป็นก้าวแรกของการสร้างระบบและจัดระเบียบใหม่ในเรื่องของการเร่งรัดตรวจตราการเก็บภาษีอากรส่งเข้ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามกำหนด ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นอันสำคัญของการปฏิรูประบบกระทรวงการคลังและระบบราชการสมัยใหม่ในเวลาต่อมา” (วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย, 2547: 28) นอกจากนี้ หลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ ได้เพียง 2 ปี ก็ได้ทรงตราพระราชบัญญัติกรมพระคลังมหาสมบัติ เพื่อเป็นระเบียบการกำหนดวิธีการส่งเงินรับเงิน ตรวจเงิน รวมทั้งการประเมินเงินในปีข้างหน้า อันนับเป็นการเริ่มจัดวางแผนงบประมาณแผ่นดินเป็นครั้งแรก สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่จะดำเนินการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอย่างแน่วแน่ โดยเริ่มต้นจากการขยายพระราชอำนาจเข้าควบคุมรายได้ของประเทศที่แต่เดิมกระจุกกระจายกันอยู่อย่างไม่เป็นระเบียบมากนัก ให้เข้ามาสู่พระมหากษัตริย์โดยตรง

ภายหลังจากทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์แล้ว ใน พ.ศ.2417 ก็ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาการแผ่นดินขึ้น โดยมีพระราชประสงค์เพื่อช่วยกราบทูลความเห็นใน

เรื่องกิจการบ้านเมืองที่สำคัญต่างๆไป สำหรับตั้งเป็นกฎหมายใช้บังคับในภายหน้า เพื่อการปฏิรูปขนบธรรมเนียมและการบริหารราชการแผ่นดิน และได้ตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ซึ่งเรียกชื่อตามภาษาอังกฤษว่า ปรีวีเคาน์ซิล โดยมีพระราชประสงค์จะเป็นหูเป็นตาแทนพระองค์ในการสอดส่องความเดือดร้อนของราษฎรตามที่ปรากฏในประกาศว่าด้วยการปรีวีเคาน์ซิล ข้อที่ 1 ว่า “พระราชประสงค์ว่าการใดๆ ซึ่งมีขึ้นเป็นความเดือดร้อนแก่ราษฎร พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการ ก็ การซึ่งมีขึ้นเป็นขึ้นนั้นไม่ได้เสด็จออกไปทอดพระเนตรเห็นไม่ได้ทรงได้ยินได้ฟัง เพราะเสด็จอยู่ในวังเสมอไม่ได้ไปข้างไหน เมื่อคนเหล่านี้ได้ยินได้เห็นการสิ่งใด ซึ่งเป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎร ฤาคิดการสิ่งไรขึ้นโดยลำพังปัญญาของตัว ก็ให้ทำหนังสือกราบบังคมทูลได้ เพื่อจะได้เป็นทางปัญญาแล้วจะได้คิดปรึกษาด้วยที่ปรึกษาาราชการแผ่นดินและท่านเสนาบดีระงับและจัดการนั้นให้ตลอดไป” (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2552: 131)

ทั้งนี้ ในประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ ลงวันที่ 8 พฤษภาคม 2417 ก็เป็นการย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระองค์ได้นำประสบการณ์ที่ได้จากการเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งสองคราวนั้นมาเป็นแนวทางในการปฏิรูปการปกครอง ดังความว่า “ตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ ตั้งพระราชหฤทัยจะดำรงรักษาพระนครขอบขันธสีมา ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราษฎรให้ถาวรวัฒนายิ่งขึ้นไป จึงได้ทรงพระราชอุตสาหเสด็จพระราชดำเนินทางทะเล ฝ่าคลื่นลมไปประพาสเมืองต่างประเทศ เพราะจะได้ทรงทอดพระเนตรบ้านเมืองแลการธรรมเนียมต่างๆ สิ่งใดดีจะได้เป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองสยามต่อไป ก็เพราะทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยประสงค์จะทรงจัดการทำนุบำรุงพระนคร จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบ้านเมืองซึ่งได้มีความเจริญแล้วนั้น ก็ได้ทรงเห็นการดีหลายอย่าง” (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2552: 120-121)

นอกจาก พระราชกรณียกิจทั้ง 3 ประการ ที่กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงดำเนินการอีกหลายสิ่งหลายอย่างเพื่อพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาถนนหนทาง คูคลอง ระบบ

สาธารณูปโภคต่างๆ ทำให้บ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้นในด้านเทคโนโลยี และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน สิ่งทั้งหลายเหล่านี้นับได้ว่าเป็นการวางรากฐานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่รอคอยระยะเวลาที่เหมาะสมที่พระองค์จะสามารถดำเนินการปฏิรูปการปกครองได้อย่างเต็มที่ ซึ่งก็ได้เริ่มปรากฏขึ้นใน พ.ศ.2431 และสำเร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ.2435 โดยทรงยกเลิกระบบจตุสดมภ์และทรงสถาปนาการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลาง ในระบบกระทรวงขึ้นมาแทนที่

สิ่งที่เกิดขึ้นมาควบคู่กับการปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง ก็คือการปกครองส่วนภูมิภาค ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดการปกครองในระบบ “มณฑลเทศาภิบาล” ขึ้น โดยเป็นการเลียนแบบการปกครองของอังกฤษในพม่า เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2440 ซึ่งระบบเทศาภิบาลนี้ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ได้อธิบายเอาไว้ว่า “คือ การปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการ อันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นที่ไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์ รับแบ่งเบาภาระของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำอยู่แต่เฉพาะในราชธานีนั้น ออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาค เป็นสื่อกลางระหว่างประชากรของประเทศ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากรัฐบาลซึ่งอยู่ในราชธานี ให้ได้ใกล้ชิดกับอาณาประชาราษฎร์เพื่อให้เขาได้รับความร่มเย็นเป็นสุข และเกิดความเจริญทั่วถึงกัน โดยมีระเบียบแบบแผนอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย จึงแบ่งเขตการปกครอง โดยขนาดลดหลั่นกันเป็นชั้นอันดับกันดังนี้ คือ ส่วนใหญ่เป็นมณฑล รองถัดลงไปเป็นเมือง คือจังหวัด รองไปอีกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จัดแบ่งหน้าที่ราชการเป็นส่วนสัดแผนกงานให้สอดคล้องกับทำนองการของกระทรวงทบวงกรมในราชธานี และจัดสรรข้าราชการที่มีความรู้สติปัญญาความประพฤติดีให้ไปประจำทำงานตามตำแหน่งหน้าที่ มิให้มีการก้าวก่ายสับสนกันดังที่เป็นมาแต่ก่อน เพื่อนำมาซึ่งความเจริญเรียบร้อยและรวดเร็วแก่ราชการ และกิจธุระของประชาชน ซึ่งต้องอาศัยราชการเป็นที่พึ่งด้วย” (ดำรงราชานุภาพ, 2555: 156)

หากจะกล่าวให้ถึงที่สุดจริง ๆ แล้ว ก็นับได้ว่าการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลนั้นนับเป็นการยกเลิกระบบประเทศราชอย่างสิ้นเชิง และเป็นหนึ่งในกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เพราะหัวใจสำคัญประการหนึ่งของระบบมณฑลเทศาภิบาลก็คือการส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้าไปทำหน้าที่ “ปกครอง” ดินแดนในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุม ลดบทบาท และจำกัดอำนาจของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นลงจนเกือบจะสิ้นเชิง ดังนั้น ผลกระทบที่ตามมาจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคก็ย่อมต้องเป็นการต่อต้านจากกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในส่วนต่าง ๆ ของประเทศโดยเฉพาะกลุ่มอำนาจที่มีสถานะเป็นเจ้าประเทศราชหรือได้รับการสนับสนุนจากเจ้าประเทศราช ซึ่งมีกรณีสำคัญที่ควรกล่าวถึง 2 กรณี ได้แก่ เหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ.2445 และ เหตุการณ์กบฏแชกเจ็ดหัวเมือง

เหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ.2445 มีกลุ่มเจ้าประเทศราชในบริเวณภาคเหนือของไทยโดยมีเจ้าหลวงพิริยเทพวงศ์ (เจ้านครแพร่องค์สุดท้าย) เป็นแกนนำสำคัญ ได้ให้การสนับสนุนชนพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะ “เงี้ยว” ทำการต่อต้านรัฐบาลสยามโดยการใช้อำกำลังอย่างรุนแรง ทั้งการปล้นสะดม การทำลายสถานที่ราชการ และไล่ล่าสังหารข้าราชการจากส่วนกลาง เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) นำกองทัพล่วงขึ้นมาปราบปราม ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกจากกองทัพล่วงจากส่วนกลางแล้ว ยังมีการเกณฑ์กำลังพลจากเมืองใกล้เคียง เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย น่าน ตาก สวรรคโลก พิชัย เข้าร่วมในการปราบปรามกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในครั้งนี้ด้วย ซึ่งสามารถปราบปรามการจลาจลที่เกิดขึ้นได้อย่างราบคาบ

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ทางภาคเหนือนั้น ดินแดนในแถบมลายูก็เกิดการต่อต้านอำนาจของรัฐบาลขึ้นเช่นกัน ในช่วง พ.ศ. 2445 ซึ่งสาเหตุแห่งความไม่พอใจของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นก็เป็นเช่นเดียวกับกรณีกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ คือ การที่รัฐบาลกลางของสยามดำเนินการปฏิรูปการปกครองและส่งข้าราชการลงไปกำกับกับการปกครอง รวมทั้งตรากฎหมายต่าง ๆ ส่งผลให้อำนาจของเจ้าเมืองท้องถิ่นแต่เดิมลดลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเลิก

ระบบการผูกขาดภาษีมาเป็นการให้มีการประมูลภาษีโดยเปิดเผยแล้วแบ่งผลประโยชน์ให้เจ้าเมืองแทน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงระบบการศาลโดยให้ใช้ระบบศาลแบบเดียวกับส่วนกลางเท่านั้น จากเดิมที่มีการแยกเป็นศาลข้าหลวงที่ตัดสินตามกฎหมายสยามและศาลของเจ้าเมืองที่ตัดสินตามกฎหมายอิสลาม ทำให้เจ้าเมืองมลายูทั้ง 7 เมือง ได้แก่ ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ระแงะ รำหมัน สายบุรี และหนองจิก ไม่พอใจเป็นอย่างมากและพยายามเข้าร้องขออำนาจจากข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ให้เข้ามาแทรกแซงอำนาจการปกครองของรัฐบาลสยาม ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเร่งดำเนินการควบคุมการปกครองหัวเมืองมลายูทั้ง 7 เมือง อย่างเร่งด่วน ด้วยการตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 และระเบียบการปกครองท้องที่ปัตตานีเป็นการเฉพาะด้วย

นอกจากนี้ได้ส่งพระยาศรีสหเทพลงไปตรวจราชการเพื่อระงับเหตุการณ์ ซึ่งก็นับว่าได้ผลพอสมควร เนื่องจากข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่สิงคโปร์หลีกเลี่ยงที่จะเข้ายุ่งเกี่ยวกับการนี้และแนะนำให้เจ้าเมืองทั้ง 7 เมือง นำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง ต่อมาได้มีการจัดทำกฎข้อบังคับสำหรับการปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ.120 ขึ้นประกาศใช้ ซึ่งยังเป็นการลดอำนาจของกลุ่มเจ้าเมืองให้น้อยลงไปกว่าเดิม จนเจ้าเมืองทั้ง 7 เมือง ได้ประชุมตกลงกันว่าจะปฏิเสธข้อบังคับดังกล่าว ในที่สุดข้าราชการอาวโสของกระทรวงมหาดไทย 3 คน ได้แก่ พระยาศักดิ์เสนีย์ พระยาศรีสหเทพ และพระยาสุขุมนัยวินิต ได้ร่วมกันแก้ไขปัญหโดยเข้าควบคุมการปกครองหัวเมืองมลายู และถอดพระยาตานี (ทนกู้อับดุลกาเดร์) ออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองและส่งไปควบคุมตัวไว้ที่สงขลา (และต่อมาได้ย้ายไปควบคุมตัวที่เมืองพิษณุโลก) ซึ่งนับเป็นการสิ้นสุดของตำแหน่งรายาของเมืองปัตตานี เพราะผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองคนต่อไปนั้นมีฐานะเป็นข้าราชการที่วาระการแทน นอกจากนี้ก็ได้มีการทยอยควบคุมตัวเจ้าเมืองอื่น ๆ ต่อไป อย่างไรก็ดี ต่อมาได้มีการปล่อยตัวทนกู้อับดุลกาเดร์กลับมายังปัตตานี แต่ไม่ได้มีการคืนตำแหน่งให้

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องดำเนินการปราบปรามการก่อกบฏด้วยกำลังทหารอย่างรวดเร็วเด็ดขาด และแก้ไขปัญหาคความกระด้างกระเดื่องด้วยวิธีการปกครองอย่างเข้มแข็งนั้นก็เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่กลุ่มประเทศราชอื่น ๆ ได้อีก และทำให้การปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สรุปบทเรียนและประสบการณ์ที่ได้จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ซา และอินเดีย ระหว่าง พ.ศ.2413 – 2415 สำหรับปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองของสยามเป็นหลักการใหญ่ได้ 2 ประการ คือ 1. ต้องพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อย่างรวดเร็ว และ 2. ต้องรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งการทั้งหลายที่กล่าวมานี้ พระองค์ต้องทรงกระทำไปเพื่อป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า จุดเริ่มต้นจากการปล่อยให้ชาติมหาอำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ รวมถึงการปล่อยให้มิชชันนารีอำนาจชนาทย่อมกระจัดกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจภายในประเทศซึ่งเป็นช่องทางอันดีให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้อย่างง่ายดาย จะนำไปสู่การสูญเสียเอกราชได้ในที่สุด และเป็นการยากยิ่งนักที่จะต่อสู้กับชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยกำลังทางทหาร เพราะประสบการณ์ที่พระองค์ได้ทรงศึกษาและสนทนากับทหารอังกฤษที่อยู่ในเหตุการณ์จลาจลในอินเดียเมื่อ พ.ศ.2400 (ค.ศ.1857) ซึ่งพลเรือนชาวอินเดียร่วมกับทหารซีปอยของอินเดีย ก่อการต่อต้านอำนาจของอังกฤษ ทั้งที่กองกำลังทหารของอังกฤษในอินเดียตอนใต้ขณะนั้นมีเพียง 11 กองพันเท่านั้น ซึ่งเทียบไม่ได้กับจำนวนทหารของอินเดียที่มีกำลังนับหลายแสนคน แต่ที่สุดท้ายชาวอินเดียก็ถูกอังกฤษปราบปรามอย่างรุนแรงและราบคาบ ดังนั้น ไม่ว่าจะต้องทรงใช้ความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมากและตั้งมั่นในพระราชปณิธานที่จะดำเนินโครงการปฏิรูปการปกครองประเทศให้สำเร็จ อันนับได้ว่าเป็นพระราชปณิธานตั้งแต่ครั้งยังเป็นยุวกษัตริย์และเป็นปณิธานที่เกิดขึ้นมาจากการสรุปบทเรียนต่าง ๆ จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ซา และอินเดีย ระหว่าง พ.ศ.2413 – 2415 นั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

กัณฐิกา ศรีอุดม, แปล. 2559. **ยุทธศาสตร์รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดีย.**

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

_____. , แปล. 2546. **ร.5 เสด็จอินเดีย.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โตโยต้าประเทศไทย.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2526. **เจ้านายและ**

ข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลง

ราชการแผ่นดิน ร.ศ.103 และ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ

**จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง
แผ่นดิน.** กรุงเทพฯ : บริษัท จันวณิชย์ จำกัด.

_____. 2548. “พระบรมราโชวาทพระราชทานแด่สมเด็จพระ

พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ฉบับที่
2” **พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ 5.** พิมพ์ครั้งที่ 36, กรุงเทพฯ :
บริษัทอักษรเจริญทัศน์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. 2546. **รายงานขว สมัย ร.5.**

กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. 2552. **พระราชประวัติ 42 ปี แห่งการ**

ครองราชย์ สมเด็จพระปิยมหาราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์.

दनัย จันทรเจ้าฉาย, บรรณาธิการ. 2553. “พระราชโทรเลขถึงสมเด็จพระ

พระราชินี วัดตอเรีย พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ” **ตามรอยพระยุคลบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. 2516. **ความทรงจำ.** กรุงเทพฯ

: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.

_____. 2555. **เทศาภิบาล.** กรุงเทพฯ : กระทรวงมหาดไทย.

วิมลพรรณ ปิตะวัชชัย. 2547. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ**

ยาเทวะวงศ์วโรปการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (1984) จำกัด.

- ส.พลายน้อย. 2553. **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ พระปิยมหาราช**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิมพ์คำ.
- อัมทิพย์ ปัตตะโชติ ชูฮาร์โต. 2555. ตามรอย “รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสเกาะชาวสามครา”. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บัวสรวง.
- Ingram, James C. 1971. **Economic change in Thailand 1850-1970**. Stanford: Stanford University Press.
- Kullada Kesboonschoo Mead. 2000. **The Rise and Decline of Thai Absolutism**. Ph.D thesis, The School of Oriental and African Studies, University of London.
- Merrillees, Scott. 2000. **Batavia in nineteenth century photographs**. Singapore: Archipelago Press.
- Peleggi, Maurizio. 2002. **Lord of Things: The Fashioning of the Siamese Monarchy's Modern Image**. Honolulu: University of Hawai'i Press
- Wongsurawat, Wasana Editor. 2016. **Sites of Modernity: Asian Cities in the Transitory Moments of Trade, Colonialism, and Nationalism**. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Wyatt, David K. 1984. **Thailand: A short history**. Chiang Mai: Silkworm books.

Translated Thai References

- Chanchaochai, D., Editor, 2010. “Royal Telegram to the Queen Victoria of Great Britain”, **Following the King Rama V**. Bangkok : D.M.J Press.

- Chulalongkorn, King. 1983. **Lord and Official Demand to Change Government Regime in 1912 and Speech of The King Rama V for Informing Government Regime Improvement.** Bangkok : Chanvanich Co.Ltd.
- Chulalongkorn, King. 2005. “The Royal Guidance to Maha Vachirunahit Crown Prince Volume 2” in **The Royal Guidance of The King Rama V.** (36th) Uksorn Charentat Co.,
- Damrongrajanuparb, Prince. 1973. **Remember.** Bangkok : Sinlapabunnakan Press.
- Damrongrajanuparb, Prince. 2002. **Etsapibal.** Bangkok : Ministry of the Interior.
- Kasetsiri, C., Editor. 2003. **Java Reporting in the King Rama V.** Bangkok : Thailand Toyota Fund.
- Peetathawatchai, W., 2004. **Davavongvaropakan Prince.** Bangkok : Krugtep Press (1984).
- Plainoi, S., 2010. **the Chulalongkorn King, The Grate of Lovely.** Bangkok : Pimkam Press.
- Sriudom, K., Translator, 2003. **The King Rama V Go to India.** Bangkok : Thailand Toyota Fund.
- Sriudom, K., Translator, 2016. **The Rama V King Young Go to India.** (2nd) Bangkok : Matichon Press.
- Sudhisongkram, N. 1999 **Royal Historical 42 Years of Reign in the King Rama V.** (2nd) Bangkok : Sangsan Book Press.
- Suharto P, I. 2012. **Following the King Rama V go to Java 3 rounds.** Bangkok : Buasraung Press.